

SZABADOS GYÖRGY

Egy királylány messzi földről

AZ ELSŐ MAGYAR–KATALÁN URALKODÓI HÁZASSÁGRÓL

Hosszas előkészületek után 2009. szeptember 5. és november 29. között nagyszabású kiállítás rendezett a Magyar Nemzeti Múzeum. A „*Királylányok messzi földről. Katalónia és Magyarország a középkorban*” tárlat a Magyar Királyság régi külkapcsolatainak egy kevésbé ismert fejezetét idézte fel. Még kevésbé tudott, hogy a magyar–katalán kapcsolatok hivatalos kezdete 1196-ra mutat vissza, egy dinasztikus házasságra. Az alábbiakban ennek jelentőségét kívánom röviden bemutatni.

Imre király kora (1196–1204) nem tartozik a történetírás gyakorta kutatott területei közé, pedig a jelenkori magyar művelődésnek több olyan fontos emléke van, amelynek első előfordulása az ő idejéből való. Hozzá fűződik a két legkorábbi magyar házassági szerződés, az általa kiadott aranybullán (aranypecséttel megerősített kiváltságlevél) tűnt fel az a vörös és ezüst máz alkotta heraldikai ábra, az úgynevezett „Árpád-sáv”, amelynek későbbi változata a Magyar Köztársaság jelenleg is hivatalos államcimerének jobb pajzsmezőjén található. Imre személyisége és udvartartása a kor egyik legnagyobb trubadúrköltőjét, Peire Vidalt hódoló versre ihlette. Mindezek jobb megértéséhez azonban Konstancia aragóniai hercegnővel kötött házasságára kell figyelni. A jeles eseményben a nyugat-európai keresztény monarchiák személyes sorsokba sűrűsödő történelme tárul fel.

A középkori uralkodók házassági-házasodási szokásait – avagy inkább annak kirívó eseteit – tekintve szinte már meglepő, hogy Imre és Konstancia egyaránt felnőttnek számított egybekelésükkor, ami 1196 közepén mehetett végbe. III. (Nagy) Béla király (1172–1196) és Châtillon Anna (Ágnes) királyné elsőszülött fia, Imre ekkor 25 éves lehetett, és ez a tény több előző jegyességet és/vagy házasságot feltételez, de ezekről az adatok szűkössége miatt nem lehet érdemben szólni. Konstancia életkorával kapcsolatban még nagyobb bizonytalansággal szembesülünk. II. (Tiszta) Alfonz (1162–1196) király és Sancha királyné nászából három fiú és négy lány született. A hispániai kútfők abban megegyeznek, hogy az infánsnők közül Konstancia volt a legidősebb. Az viszont nem sokat segít, hogy tudjuk: első fivére, a későbbi II. (Katolikus) Péter aragóniai király (1196–1213) 1177-ben született. Mivel Konstancia 1200 körül hozta világra III. László magyar királyt (1204–1205) születését legvalószínűbben az 1170-es és 1180-as évek fordulójára tehetjük.

Imre és Konstancia esküvőjének pontos ideje felől sokáig bizonytalan volt a kutatás. Elsőként a nagy jezsuita tudós Katona István érzett rá a helyes 1196. évre, de a XVIII. századi forráskritika hiányosságai visszatartották a határozott állásfoglalástól. Ez a bizonyta-

lanság tovább nőtt, s hosszú évtizedekre tartósodott, mígnem egy aragóniai oklevél ismeretté nem vált a hazai medievisztika előtt. Sancha, II. Alfonz özvegye, 1196 októberében mint „*filiam meam Constantiam, reginam Ungarie*” említette első lányát, Konstanciát. Az egykorú, hiteles forrás tanulságát további, egymástól független adatok erősítik. Egy 1198-ban kelt királyi oklevél méltóságnévsora feltünteti Egyed királynéi udvarispánt. Mivel III. Béla halála után özvegye, Margit a Szentföldre zárandokolt, s ott rövidesen elhunyt, 1198-ban egyedül Konstancia volt magyar királyné. Joannes Dubravius XVI. századi cseh történetíró szerint Břetislav Henrik, az 1197 júniusában meghalt prágai püspök, cseh herceg részt vett Imre király menyegzőjén. Sancha királyné oklevele az esemény idejének lehető legkésőbbi dátumát 1196 októberében határozza meg, egy irodalmi adalék viszont a kérdéses időhatár elejét jelöli ki. Peire Vidal provanszál trubadúr Aragóniából érkezett Magyarországra, az ifjú királyné népes kíséretének tagjaként. Kedvező fogadtatásáról hálás szavakkal emlékezik, versét mégis szomorú felütéssel nyitja: „*Erős annak gyászsa, kit jó urasága itt hagy árvaságra. Nagy erős gyászomban meghalni nem tudtam: bűn megölni tenmagad! Lelkem óvni fogtam Magyarországra utat. Imre király mellett Találék védelmet, ő meg bennem lelhet Jó szolgát, hív lelket.*” (Illyés Gyula műfordítása.) Az irodalomtörténet-írást egyetért abban, hogy a költő II. Alfonz elhunyt feletti fájdalomát foglalta soraiba, s a vigasztalódás reményében kelt útra. S mivel Alfonz király 1196. április 25-én hunyt el, az özvegy Sancha legidősebb leánya, Konstancia magyar királynéságát említő oklevele az év októberében kelt; az esküvő tehát e két időpont között, legvalószínűbben 1196 nyarán/kora őszén mehetett végbe.

A menyegző fő különlegessége, hogy Imre király révén az Árpád-ház először létesített családi kapcsolatot az Ibériai-félsziget valamely uralkodó dinasztiájával. E példa nélkül álló összeköttetést a XII. századi Európa szövetségi viszonyai hozták létre. Jóllehet Magyarország és Aragónia földrajzi értelemben távol terül el, politikailag annál közelebb állt egymáshoz; mindketten a Szentszék pártján. Ezen felül a Kárpát-medence egészére kiterjedő egységes magyar állam, illetőleg a több monarchiára tagolt Hispánia egyaránt a nyugati kereszténység végvidékének számított. E tényező a Magyar Királyság számára – a Kelet-Római Császárság meggyengülése miatt – a hódítás lehetőségét, viszont az Ibériai-félsziget katolikus államainak a visszahódítás kényszerét jelentette, bár az arabok végleges kiszorítása még évszázadokon keresztül váratott magára. A több államra osztott Ibéria kapcsán az sem mellékes, mi köze van a katalán történelemnek Aragóniához.

Barcelona grófjai már a XI. század óta kétirányú terjeszkedő politikát folytattak, amely a reconquistán túl dél-franciaországi területek tartós birtoklására irányult; IV. (Szent) Raymond Berengár (1131–1162) pedig azzal, hogy nőül vette a Navarrai-ház utolsó sarját, Petronillát, megalapozta családjá aragóniai uralmát. Elsősülött fiuk, a későbbi II. (Tiszta) Alfonz előbb apja grófi címét örökölte, majd Petronilla lemondása (1164) után a Barcelonai-házból elsőként Aragónia katalán királya lett. Az ő jelentős érdeme a Kasztíliahoz fűződő kapcsolatok látványos javulása. Egyezségüket a kor szokása szerint házasság pecsételte meg, így lett Sancha kasztíliai hercegnő II. Alfonz felesége. A kép teljességéhez hozzátartozik még a francia és a kasztíliai dinasztia összefonódása is. VII. Lajos francia király (1137–1180) kasztíliai feleségétől született az a Margit, aki előbb az angol trónörökös felesége volt, majd özvegyesre jutott, ezután kérte őt nőül a szintén özvegy III. Béla király. Hazánk korabeli vonzerejét a Béla és Margit házassága (1185) alkalmából összeállított jó-

vedelemjegyzék alapozta meg, amely szerint a magyar uralkodó éves pénzbevétele az angol és a francia királyéval állt egy szinten. A magyar monarchia hírnevét növelte I. László (1077–1095) szentté avatása 1192 nyarán, hiszen ezzel I. István (1000–1038) és annak fia, Imre herceg után már a harmadik Árpád-házi felemeltetése történt meg, ami az uralkodóház akkori és eljövendő tagjait egyaránt a „szent királyok nemzetsége” dicsfényével övezte. III. Béla magyar király és Capet Margit francia hercegnő násza tehát alapos ismertséget biztosított az Árpádoknak Nyugat-Európa-szerte. Aragónia, Kasztília és Franciaország fent vázolt dinasztikus kapcsolata közvetett úton, de mindenképpen kedvezően befolyásolta Imre nősülését. Nem egy előzmény nélküli puhatolózás érte el Aragóniát, hanem a két királyi apa készítette az esküvőt; ezt bizonyítja az is, hogy ők egymástól távol, de szinte egyszerre, csupán két nap különbséggel 1196 áprilisában hunytak el, III. Béla 23-án, II. Alfonz 25-én.

Imre király és Konstancia aragóniai hercegnő egybekeléséhez kötődik a legkorábról ismert magyar házassági szerződés. Keletkezéséről nem tudunk közelebbit mondani annál, minthogy az esküvő körüli időben jöhetett létre, bizonyosan még 1196 folyamán. Tartalmáról egy későbbi említésből értesülhetünk, amikor Konstancia már II. Frigyes német-római császár (1212–1250) felesége volt. III. Honorius pápa (1216–1227) 1220-ban írt erről: „Krisztusban legkedvesebb leányunk Konstancia, a rómaiak császárnéja panaszában tudomásunkra hozta, hogy amidőn a magyarok fényes emlékezetű királya őt törvényesen nőül vette, két vármegyét adományozott neki hitbér gyanánt, oly módon, hogy amennyiben túléli a királyt, azokat jövedelmükkel együtt teljességben megtartsa, amíg Magyarországon kíván tartózkodni, ám ha nem akar tovább ott maradni, tizenkétezer márkát fizessenek neki a hitbér fejében.” (A panasz háttéréről a szerződés utóélete kapcsán szövegek.)

E számadat értékeléséhez a III. Béla-kori jövedelemjegyzék adataiból kell kiindulni. Béla évenként 104 800 márka, azaz 22 995 kilogramm színezüsthöz jutott, így a Konstancia részére kilátásba helyezett 12 000 márka 2633 kilogramm színezüstöt jelentett. A fenti összeg viszont csak elvi lehetőségként állt fenn az esetben, ha özvegyiségre jut, s el akarja hagyni Magyarországot; királynéi udvartartásának tényleges gazdasági alapját az a két vármegye képezte, amelyet Imre bocsátott rendelkezésére. Sajnos a III. Honorius pápaféle átírat nem nevezi meg, melyik kettő volt ez. A III. Béla-kori jövedelemjegyzék alapján óvatos becslés tehető Konstancia vagyona-ra vonatkozólag. Az említett összeírás szerint Magyarország akkor 72 vármegyéből állt, a megyék jövedelmének királyt illető 2/3-ad része 25 000 márkára rügött, másfelől az ispánok ajándékaiból legalább 10 000 márka ezüst folyt be. Ilyenformán átlagos jövedelmezőségű vármegyékkel számolva a királyné az ország 1/36-od részét kapta hitbérül, amiből 1000 márka bevételt húzott. Erre az elméleti számsorra nem lehet sokat építeni, hiszen egyforma gazdasági értékű vármegyékből indul ki (holott azok a valóságban nagyon is különbözőek voltak), nem érinti a kiváltságolt székek kötelezettségeit és a horvát–dalmát különkormányzatot, nem veszi sorra az esetenkénti jövedelmeket, ráadásul jellegénél fogva képtelen érzékeltetni a pénzben ki nem fejezhető földi javakat (termények, élelmiszerek). Ez az íróasztal mellett született adat csupán egyvalamire jó: egy elképzelhető éves jövedelmet nagyságrendileg viszonyítani a hitbér feladása fejében kínált egyszeri „végkielégítés” 12 000 márka ezüstjéhez. Látszik, hogy az összeg bár többszörösen meghaladta aragóniai Konstancia egy esztendőben vár-

ható teljes bevételét, mindazonáltal a magyar királyi kincstárnak elvileg nem jelenthetett komoly teherterét ennek egyszeri kifizetése.

A Konstancia királyné jövedelmi és birtokviszonyairól korunkra jutott, szinte teljesen hiányos képet egyetlen adat egészíti ki. Amikor 1203-ban Imre király átengedte Bihar megye adójának és vámbevételeinek 2/3-át a nagyváradi egyház részére, ez a gazdag adomány nem tartalmazta azokat a jövedelmeket, amelyek Asszonyvására („*Forum Reginae*”) piacról folytak be. E döntésével Imre fontos pénzforrást hagyott felesége kezén. Biztosak lehetünk abban, hogy Bihar vármegye nem tartozott a házassági szerződésben említett két „*comitatus*” közé, ugyanis Asszonyvására neve – a másik három kivétel, Akjel, Jánosd és Kölesér nevével szemben – egyértelműen egy királyi vármegyén belül elkülönült birtoktestre mutat. „*Forum Reginae*” az egyetlen biztos példa arra, hogy Konstanciának saját két megyéjén kívül másutt is lehettek birtokai szerte az országban. A házassági szerződésen és Asszonyvására piacán kívül csak elszórt adalékok szólnak Konstancia királynéi jelenlétéről. A már említett 1198-ból való kiváltságlevélben – Imre uralkodása alatt egyetlen alkalommal – feltűnt Egyed királynéi udvarispán. Ez a hivatal eredetileg a királynéi udvar legtekintélyesebb tisztsége volt, ám maga a királynéi udvar inkább az uralkodó hitvese környezetében, több-kevesebb rendszerességgel előforduló emberek körét jelentette, mint egy meghatározott helyet. Egyed udvarispán hamar eltűnt az oklevelek látóköréből, viszont az aragóniai hercegnő fényes udvartartása még hosszú évtizedek múltán sem merült feledésbe.

Kézai Simon 1282–1285 között írt *Gesta Hungarorum*ában így emlékezik minderről: „*Simon comes és fivérének, Mihálynak a nemzetsége, akiket Martinsdorfiaknak neveznek, III. Béla fia Imre király idején Konstancia királynéval, Aragónia királyának lányával, Imre király feleségével együtt, derék lovagokat és szerfelett díszes kíséretet hozva magával, igen pompás körülmények között jött az országba... Imre király, mivel megismerte jellemük nemes voltát, kegyesen befogadta, s Magyarország különböző részein nagy és dús birtokokkal ruházta fel őket, amint az köztudott.*” Kézai Simon következő megjegyzése azért érdekes, mert magyar és aragóniai előkelők között font első házassági kötelekről szól. „*Konstancia királyné magával hozta Simon és Bertramus comes Tota nevezetű nőtestvérét is, aki oly kecses alakú és szép volt, hogy az idő tájt alig volt hozzáfogható a világon. Ezt a hajadont pedig Benedek herceg, Konrád fia vette feleségül, s Martinsdorf helységet kapta hozományul Imre királytól, valamint Konstancia királynétől.*” A vajda és az udvarhölgy 1202-ben kötött házassága különösen fontos, mert Konstancia egyetlen ismert tevőleges királynéi megnyilvánulásáról tanúskodik. Imre király Benedek kérésére megengedte, hogy a neki adományozott Martonfalvát és egy másik, Bajót nevű faluját felesége, Tota asszony számára hitbérül lekösse. Mivel az úrhölgy azért hagyta hátra szülőföldjét, hogy a királyné serény szolgálatában maradjon, Konstancia közbenjárására az uralkodó Totának ajándékozta Martonfalva minden kincstárba fizetendő jövedelmét. A különleges kegy nyomatékosításául az oklevelet aranybullával hitelesítették, és ennek hátlapja hordozza államcímernk vörös–ezüst sávozatának első ismert ábrázolását. (Imre aranypécsettjéből természetserűleg nem derül ki, melyik sávban milyen máz található; arra a XIV. századi *Képes Krónika* miniatúráiból lehet következtetni.) A kiváltságlevél máig ható szellemi értéke elhomályosította annak jelentőségét, hogy a Tota úrnó részére hitbérül lekötött Martonfalva és Bajót a második magyar házassági szerződés tárgyát

képezte! Úgy tűnik, Imre és Konstancia az írásba foglalt jegyajándékkal hamar hagyományt teremtett, s először a szűkebb főúri környezet számára mutatott követendő példát. Benedek és Tota udvari pályafutását, egybekelésüket a királyi pár kegye kísérte; érthető, hogy a hitbér joggyakorlata tőlük terjedt el. Természetesen nem Konstancia királyné honosította meg a feleség javait védő jogi intézményt, hiszen már Szent István törvénykezése is kitért az özvegyasszonyok tulajdonára, de tagadhatatlan, hogy az írásba foglalt jegyajándék új műfajként nyert teret, s vált hamar bevett szokássá.

Imre király 1204. november 30-án bekövetkezett váratlan halálával az özvegy királyné helyzete András herceg uralomvágya miatt tarthatatlanná vált, ezért 1205 tavaszán kipróbált híveivel Lipót osztrák herceghez menekült, magával menekítve fiát, a mintegy ötesztendő III. Lászlót, a koronát, továbbá a kincsek egy részét. Ez súlyos feszültséget keltett András és Lipót között, ám ekkor a gyermekkirály meglepő hirtelenséggel elhunyt. Holtteste a koronával meg a kincsekkel együtt hazatért, a királynét pedig Lipót visszaküldte szülőföldjére. Onnan nemsokára a nála jóval fiatalabb II. Frigyes német-római császárhoz ment nőül. Imre öccse II. András (1205–1235) néven foglalta el a trónt. Konstancia császárné korában sem mondott le követeléseiről, ezért amikor hosszú évek alatt hiába próbálta behajtani azokat, a Szentszékhez fordult panaszával. Ez magyarázza azt, hogy az idézett magyar házassági szerződés írásos nyoma a pápai udvarban maradt fenn. Hanem III. Honorius egy másik, 1220-ban kelt üzenete szerint a 12 000 márka ezüstön túlmenően nagyobb igényt is támasztott Konstancia: *„amidőn szinte fogolyként volt Magyarországon, Krisztusban kedves fiunk [András], Magyarország jeles királya azt a 30 000 márka értékű pénzt és más egyéb értéket, amit ő az ispotályosok esztergomi házában helyeztetébe, sem az Istent sem a helyet nem tisztelve erőszakkal elragadta.”* Honorius még 1222. január 27-én is felrótta Andrásnak az ügy rendezetlenségét, ám közbenjárása eredménytelen maradt. Így aragóniai Konstancia, egykoron magyar királyné, a *„rómaiak örökké felséges császárnéja, Szicília királynéja”* még ugyanazon esztendő június 23-án anélkül hunyt el mintegy 42 évesen, hogy magyarországi járandóságaiából valamit is kézhez kapott volna.

Konstancia hányatott sorsát tekintve nem állítható, hogy a magyar és a katalán eredetű aragóniai uralkodóház első házassági kapcsolata szerencsés csillagzat alatt kötött volt. Imre király időnap előtti halálával hamar kiderült, milyen védtelen egy Árpád-házi uralkodó özvegye, kiváltképp akkor, hogyha egy trónkövetelő sógor és annak hataloméhes hitvese akar az ország élére kerülni. Hiába koronáztatta meg Imre saját életében fiát, III. Lászlót, a királyi fejék nem óvta sokáig életét: az Árpád- és a Barcelonai-ház első közös leszármazottja félévi névleges uralom után a legrövidebb életű magyar királyként, kicsiny gyermekként szállt sírba. (Éppen időben ahhoz, hogy Ausztria megmenekedjék András herceg támadásától.) III. László szomorú sorsát látva felmerül az a kérdés, vajon özvegy édesanyjának mekkora mozgástere volt ahhoz, hogy fia sorsát alakítsa. A korábbi magyar példákat szemlélve szinte bizonyosan állítható: a király hátrahagyott hitvesére gyakorlatilag teljes kiszolgáltatottság várt. Gizellát hamar kismemizte Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046), I. András (1046–1060) felesége és fia, az apja életében megkoronázott Salamon (1063–1074) rövid száműzetésbe kényszerült. Az özvegy Konstancia hasonlóan gyámoltalan helyzetét szemlélteti az, hogy amikor fellépett fia érdekében, tevőlegessége az országból való elmenekülésben ki is merült. Ez volt a legtöbb és legjobb, amit tehetett, hi-

szen a korabeli Magyar Királyságtól idegen volt mind a régensi intézmény, mind az elsőszülöttségen alapuló trónöröklés, azonkívül a királynéi jogállásnak nemhogy elvi-törvényi alapjai nem voltak kidolgozva, de az uralkodói hitves tevékenységéről is csak elszórt forrásadatok tájékoztatnak. Amíg Imre élt, Konstancia egyetlen mozzanatban tűnt fel cselekvő személyként, mint az uralkodót gazdag nászajándéokra buzdító befolyás állhatatos asszonya 1202 folyamán, Benedek vajda és Tota úrnő egybekelésekor.

Imre és Konstancia násza mindazonáltal mégsem múlt el nyomtalanul. Az első magyar házassági szerződés(ek)ről, meg a címeres aranybulláról esett szó. A közvetlen hatás a két uralkodóház között létesített vérségi kötelékben ismerszik meg, amelyet viszonylag gyorsan egy újabb házasság követett: II. András lányát Jolanta hercegnőt II. (Katolikus) Péter fia I. (Hódító) Jakab aragóniai király (1213–1276) vette nőül. Vagyis ilyenformán Jolanta Imre unokahúga, Jakab meg Konstancia unokaöccse volt. A Konstancia kíséretében hazánkba jött aragóniai előkelők itt alapítottak családot, s itt váltak magyar főúri nemzetségek őseivé. Idősebb Simon és Bertramus comes későn született húga, Tota pedig akaratlannal is a magyar irodalomtörténet halhatatlan hőseinek csarnokába lépett, hiszen legnagyobb nemzeti drámánk, a *Bánk bán* szerzője Katona József őt, Totát választotta előképül Melinda tragikus alakjának művészi megformálásához.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

- Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Budapest, 2000.
- Anderle Ádám: Aragóniai Konstancia a spanyol történetírásban. *Világtörténet*. 1994 tavasz–nyár. 32–38.
- Ifj. Barta János – Barta Gábor: III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. *Századok* 1993. 413–449.
- Bertényi Iván: *Magyar címertan*. Budapest, 2003.
- Chapman, Charles: *A history of Spain*. New York, 1950.
- Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet*. Budapest, 1916.
- Hóman Bálint: *Magyar történet I*. Budapest, 1935.
- Katona, Stephanus: *Historia Critica Regum Hungariae. Stirpis Arpadianae. Tomulus IV. Complectens res gestas Stephani III. Ladislai II. Stephani IV. Belae III. Emerici, Ladislai III. Posonii-Cassoviae, 1781*.
- Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok: fejedelmek és királyok*. Szeged, 2001.
- Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1996.
- Makk Ferenc: *A turulmadártól a kettőskeresztig*. Szeged, 1998.
- Merriman, Roger Bigelow: *The rise of the Spanish Empire I*. New York, 1962.
- Sarobe, Ramon – Tóth Csaba szerk. *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban. Katalógus*. Budapest, 2009.
- Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. *Századok* 2002. 341–350.
- Szabics Imre: *Trubadúrok és trouvére-ek. Az udvari szerelem költészete*. Budapest 1998.
- Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek, 1892.
- Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest, 2005.